

İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri

Ramazan Şeşen

Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, 300 s.

İlyas Uçar*

Eser, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk baskısı 1985 yılında Prof. Dr. Şükrü Elçin'in gayretleriyle Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları tarafından neşredilmiştir. Önsözde belirtildiği üzere bu baskı çok ilgi çekmiş ve kısa sürede tükenmiştir. İhtiyaca binaen müellif, eseri gözden geçirmiş ve bazı düzeltmelerde bulunmuştur. Elimizde olan ve tanıtımını yaptığımız 2001 tarihli ikinci baskıda yer alan bu ilavelerin en önemlisi ise İbnü'l-Fakîh'in "*Kitâbu'l-Buldân*"ı (s. 193-196) olmuştur.

Müellif, bu çalışmada klasik İslam kaynaklarından tarih-coğrafyaya dair otuz civarında eserden Türkler ve Türk ülkelerinden bahseden kısımların tercümelerini vermiştir.

Eserde okuyucuya kolaylık olması amacıyla transkripsiyon işareti kullanılmamıştır. Sadece yanılma ihtimali olan kelimelerde transkripsiyona başvurulmuş hatta bazı yerlerde kelimelerin de yanına Arap harfleriyle metindeki şekilleri verilmiştir.

Eserin önsöz kısmında tercümelerde ortaya çıkan uzunluk birimleri (zirâ', mil, fersah, konak, berîd) ile mekan tanımlarına (rustak, nâhiye, küre, cadde) dair açıklamalar yapılmıştır. Bu birimlerin açıklanması ülkeler ve bahsedilen yerlerin uzaklık-yakınlık açısından daha iyi kavranmasına yardımcı olmuştur.

* Arş.Gör., Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, ilyasucar@gmail.com

Giriş kısmında (s. 1-23) bu eseri “İslam kaynaklarında Türkler hakkında verilen bilgilerin derli toplu bir şekilde Türk okuyuculara tanıtmak ve onların hizmetine sunmak” maksadıyla yazdığını belirten müellif, bu bilgileri sunarken de en eskiden yeniye doğru tarih sırasıyla bir yöntem belirlemiştir. Yine giriş kısmında Türklerin tarihine yönelik geniş bilgiler verdikten sonra eserde tercüme yapılmış kısımlar ve müellifler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır:

İbn Hurdadbîh, Ya’kubî, İbn Rusteh, İbnü’l-Fakîh, Kudâme b. Cafer, Mesûdî, İstahrî, Tâhir el-Makdisî, İbn Havkal, Makdisî, Bîrûnî, Gerdizî, Mahmud el-Kaşgârî, Bekrî, İdrisî, Mâzinî, Yakut el-Hamevî, Avfî, Kazvînî, Saîd el-Mağribî, Karşî ve Merverrûdî.

Kitabın birinci bölümünde “**Bütün Türk Ülkelerinden Bahseden Metinler**” yer almıştır. Toplam on dört metnin yer aldığı bu bölümde, Divân-ı Lügâtü’t-Türk ve Mücmelü’t-Tevârih bazı unvan ve terimleri açıklayıcı olmaları yönüyle ilk iki metin olmuştur. Üçüncü metin İbn Rusteh’in “*A’laku’n-Nefise*” adlı eseridir. Burada Hazarlar, Burdaslar, Bulgarlar, Macarlar, Slav Ülkesi, Ruslar, Serir (Avarlar), El-Lân (Alanlar) hakkında bilgiler sunulmaktadır. Dördüncü metin, Mesûdî’nin “*Murûcu’z-Zeheb*”’dir. Burada da sırasıyla Hazarlar, Burdaslar, Bulgarlar, Ruslar, Avarlar, Alanlar, Yecni, Başgırt, Peçenekler ve Diğer Avrupa Türkleri hakkında bilgiler sunulmakta ardından Türklerin anatomisi ve fizyolojisinden bahsedilmektedir.

Beşinci ve altıncı metinler yine Mesûdî’ye ait “*et-Tenbîh ve’l-Eşraf*” ve “*Acaibü’d-Dünya*”dır. Yedinci metin Türk ülkelerinin coğrafyaları hakkında en tafsilatlı bilgiler veren “*Hudûdu’l-Âlem*”dir. Bu metinde de Çin, Tibet, Toğuzguz, Yağma, Kırgız, Halluh (Karluk), Çiğil, Tuhsı, Kimak, Oğuz, Peçenek, Kıpçak, Macar, İç Bulgarlar, Mirvât, Hazar Peçenekleri, Alanlar, Avarlar, Hazarlar, Burtas (Bulgar), Burâzâs (Burdâs) ve Vanandar ülkeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Sekizinci metin, Gerdizî’ye ait “*Zeynül-Ahbâr*”dır. Bu metinde ise, Halluhlar (Karluklar), Kimâklar, Yağmalar, Kırgızlar, Tibet, Barsahlar (Barsahan), Oğuzlar (Guzlar), Çin, Hazarlar ve Peçenekler, Burdaslar, Bulgarlar, Macarlar, Slavlar, Ruslar, Avarlar, Alanlar, Çiğil ve Türkişler hakkında bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümün dokuzuncu metni Hazar ve Şaş, Türk ve Tuğuzguz ülkeleri hakkında bilgiler veren Köprülü Kütüphânesi nr. 1623’deki mecmuanın 209^b-210^b

arasındaki Türklerle ilgili kısmının tercümesi olup Hazar, Şâş, Türk ve Tuğuzguz ülkeleri hakkında bilgi vermektedir. Onuncu metin Avfî'nin "*Câmiu'l-Hikâyât*" adlı eseridir. Bu metinde de, Oğuzlar, Kırgızlar, Karluklar, Peçenekler, Hazarlar, Burdaslar, Slavlar ve Ruslar hakkında bilgiler yer almaktadır. On birinci metin, İdrisî'nin "*Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtirâki'l-Âfâk*"ı, on ikinci metin ise Yâkut el-Hamevî'nin "*Mu'cemu'l-Buldân*"ıdır. Yâkut el-Hamevî, diğer metinlerde yer alan ülke ve bölgelerle beraber, Özkend, Uş, Bâzkend, Bedaşân, Bâlâsâgûn, Belencer, Türkistan, Ceyhun, Suğd, Tarâz, Fergana, Kâsân, Kâbul, Kaşgâr, Kûşân, Kıymâk, Nûşecân, Vaşcird ve Vîsû gibi çok değişik bölgeler hakkında da bilgiler vermektedir.

On üçüncü metin, Kazvînî'nin "*el-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*" adlı eseridir. Bu metinde ise, Tamgâç, Kurân, Hatlân, Buğrâc, Hutlûh, Hityân, Keymâk, Saksın ve Yecuc ve Mecuc göze çarpan diğer bölge-kabile isimleridir. Bu bölümün on dördüncü ve sonuncu metni Mervezî'nin "*Târih*" ve Reşîdüddîn'in "*Câmiu't-Tevârih*" adlı eserlerindeki Türk kabilelerinin listesinden oluşmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü ilk bölüme göre biraz daha özel metinlerden oluşmaktadır. Bu yüzden bölüm ismi de "**Umumiyetle Batı Türklerinden Bahseden Eserler**" olarak belirlenmiştir. Bu bölümde de toplam dört metin incelenmiştir. İlk eser İstahrî'nin "*Mesâlik el-Memâlik*" adlı eseridir. Eserde, Hazarlar, Avarlar, Burtaslar, Bulgarlar, Ruslar, Afganistan, Horosan, Mâverâünnehir ve Harezmi'de bulunan Türkler'den bahsetmektedir. İkinci metin ise İbn Havkal'ın "*Sûretu'l-Arz*" adlı eseridir. Burada da, Hazarlar, Burtaslar, Ruslar, Horosan, Mâverâünnehir, Harezmi'den bahsedilmektedir.

Bölümün üçüncü eseri Makdisî'ye ait "*Ahsenüt-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*"dır. Kitapta Hazar denizi etrafındaki ülkeler ve Mâverâünnehre komşu ülkelerden bahsedilmektedir. Dördüncü ve bölümün sonuncu eseri, Ebu Hâmid el-Endelûsî el-Gırnâtî'ye ait olan "*Tuhfetü'l-Elbâb*"dır. Bu eserde sadece Saksın ve Bulgar ülkelerinden bahsedilmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü diğer iki bölüme göre daha dağınık ve kısa bilgi veren eserlerden oluştuğu için bu bölüme "**Türkler Hakkında Kısa ve Dağınık Bilgi Veren Eserler**" denilmiştir. Toplam dokuz eserin incelendiği bu bölümün ilk eseri, İbn Hurdâdbih'e ait olan "*el-Mesâlik ve'l-Memâlik*"dir. Diğer eserlerin aksine bu eserde başlıklandırma yapılmamış, bilgiler eserin orijinal sayfaları verilerek okuyucuya

sunulmuştur. Örneğin yazar, İbn Hurdâdbih'e ait el-Mesâlik ve'l-Memâlik adlı eserin 155. sayfasından bilgi verirken şu usulü benimsemiştir:

“(s. 155) ... *Burada İskutiyyâ (İskit ülkesi), Ermeniyye, Horasan, Türk ve Hazar ülkeleri yer alır (Ayrıca bk. İbn el-Fakîh, s. 7).*

Üçüncü bölümün ikinci kitabı, Ya'kubî'nin “*Kitâbu'l-Buldân*” adlı eseridir. Burada, Şaş ve Türkistan'dan bahsedilmektedir. Bölümün üç, dört ve beşinci eserleri sırasıyla; Kudâme b. Ca'fer'in “*Kitâbu'l-Harac*”ı, İbnü'l-Fakîh'in “*Kitâbu'l-Buldân*”ı ve Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin “*el-Bed' ve't-Târih*”idir. Bu üç eserde de kısa kısa bilgiler verilmektedir. Altıncı eser olarak Ebu Reyhan el-Bîrûnî'nin eserlerinden bir derleme yapılmıştır. Yedi, sekiz ve dokuzuncu eserlerde de aynı şekilde çok kısa ve dağınık bilgiler sunulmuştur. Bunlar sırasıyla; Ebu Ubeydullah Abdullah b. Abdülaziz el-Bekrî'nin “*el-Memâlik ve'l-Mesâlik*”i, Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd el-Mağribî'nin “*Kitâbu'l-Cuğrafya*”sı ve Cemal el-Karşî'nin “*Mülhakâtü's-Surâh*”ıdır.

Kitabın dördüncü ve son bölümü “**Samaniler Devrinde Mâverâünnehir**” başlığıyla okuyucuya sunulmuştur. Bu bölümde sadece iki eserden faydalanılmıştır. Bunlardan ilki İbn Havkal'ın “*Sûretü'l-Arz*” adlı eserinin Mâverâünnehir ile ilgili bölümünün tercümesidir. İkincisi ise, Makdisî'nin “*Ahsenüt-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*” adlı eseridir.

Bölmelerden sonra kitapta altı kısımdan oluşan indeks sayfaları oluşturularak okuyucuya büyük kolaylık sağlanmıştır. Bunlar sırasıyla; “Türk kavim, kabile ve boy adları”, “Türk hükümdarlarının ünvanları”, “Şahıs adları”, “Yer adları”, “Kitap adları”, “Bazı terimler” indeksleridir.

Ramazan Şeşen'e ait bu çalışma gerek barındırdığı bilgilerin mahiyeti açısından gerekse İslam kaynaklarında Türkler hakkında verilen bilgilerin derli toplu bir şekilde sunulması açısından önemli bir kaynak olarak kullanılabilir. Eseri, tarih severlerin özellikle Türk tarihi hakkında araştırma yapanların muhakkak incelemesi ve görmesi gereken bir eser olarak rahatlıkla kabul edebiliriz.